

УДК 371.3::811.163.41

811.163.41(091)

ДОИ: https://doi.org/10.18485/kij.2016.63.3_4.11

ЖЕЉКО С. ТЕШИЋ*
ОШ „Лазар Саватић”
Земун

Оригинални научни рад
Примљен: 01. 10. 2016.
Прихваћен: 21. 12. 2016.

ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У НАСТАВНОМ ПРОУЧАВАЊУ

У раду се разматра начин на који се настави историје српског језика приступа у раду са ученицима основне школе и гимназије. Аутор анализира наставне програме за основну школу и гимназију и сагледава колико су у њима заступљени и у којим разредима су предвиђени одређени садржаји из области историје српског језика. Начињен је и осврт на уџбеничку литературу два издавача који су тренутно доступни ученицима и наставницима. Посебну целину рада представља и анализа истраживања које је аутор обавио приликом тестирања ученика осмог разреда основне школе и првог разреда гимназије. На одабраном узорку показује се колико ученици познају историјски развој свог језика.

Кључне речи: настава, историја српског језика, уџбеници, истраживање, основна школа, гимназија.

1. Увод

Наставни процес у току основне школе, као и током каснијег средњошколског образовања, требало би да, у својој целисти, испуни низ образовних, васпитних и функционалних циљева. Ти циљеви почивају на ономе што се предвиђа као знање које ученици стичу и које треба да буде функционално. Имајући у виду све што чини наставу српског језика и књижевности, област којој је посвећен овај рад, а реч је о историјском проучавању српског језика на нивоу основношколске и средњошколске праксе, сматрамо изузетно значајном јер се њоме, почев од седмог разреда основне школе, дотадашња ученичка знања из фонетике, морфологије, лексикологије и синтаксе доводе у везу тако што бивају сагледана у контексту развоја језика, тј. промена у језику. Захваљујући томе, ученик бива у прилици да се упозна са многим историјским, културолошким и

*zeljkotesic@83mail.com

другим аспектима свог матерњег језика, да увиди дубљи смисао научених граматичких садржаја, али и да, у извесној мери, препозна данашњи језички модел коме припада.

Савремени ученик и школа најпре се ишчитавају кроз темеље традиције, али је неминовно посматрати их и преко прилагођавања импулсима новог доба технолошких и комуникацијских модела. Све веће присуство електронских садржаја с једне стране олакшава и убрзава процесе учења и располагања знањем, али врло често води и ка површном приступу подацима, неселективном одабиру материјала и одсуству критичког односа према ономе што је доступно. То би значило да се данашњи ученик врло лако може, посредством мноштва интернет страница, детаљно обавестити о томе ко су били Свети Сава или Вук Караџић, много лакше него његови вршњаци пре двадесет и више година, али да се у том трагању може суочити и са нетачношћу података, кривим тумачењима и сл. У том смислу школа и школско учење и сазнавање остају базични и примарни, без обзира на то о каквим садржајима је реч. Ипак, чињеница да су подаци о значајним личностима и догађајима националне или светске културне баштине лако доступни представља и позитивну чињеницу. Пажљивим упућивањем ученика на податке, стварањем добре основе и добрих ставова о вредностима онога о чему се учи, може се данас врло лако постићи погодан спој традиционалног и модерног. Управо пред таквим изазовом јесте и настава историје српског језика. Добрим планирањем, одабиром наставних материјала и стварањем свести о битности онога о чему се учи, може се доћи до тога да ученик изгради правилан однос према свом језичком наслеђу и историји свог језика. То значи да би ученик требало да стекне шири увид у историјски развој српског језика, да увиди да ова област јасно кореспондира са историјом, географијом, антропологијом, па и археологијом, али да уочи и чињеницу како она сажима све области које се изучавају у оквиру предмета Српски језик, односно Српски језик и књижевност. Граматику, књижевност, писано изражавање и правопис савременог српског језика ученик упознаје кроз данашње моделе функционисања, али захваљујући проучавању историје језика добија могућност да то што је садашње сагледа у правом светлу као низ вишевековних промена, утицаја и идеја.

2. Наставни програми

Историја језика се као посебна област изучава у седмом и осмом разреду основне школе, а обнављање и проширивање знања присутно је и у средњој школи. Овде издвајамо целину из програма за седми разред којом се предвиђају основне историјске појединости у вези са језиком Словена и тежњама ка њиховом описмењавању: „Језик Словена у прапостојбини. Сеобе Словена и стварање словенских језика. Стварање старословенског језика: мисија Ћирила и Методија. Примање писмености код Срба. Старословенска писма: глагољица и ћирилица. Старословенски споменици са српског тла. Пример старословенског

текста и уочавање његових карактеристичних особина.” (Наставни програм за седми разред основне школе 2007)

Из дела који је преузет из програма за седми разред уочава се да ученик седмог разреда треба да стекне основна знања у вези са прасловенским језиком, као и у вези са стварањем различитих словенских језика, али и почецима описмењавања Срба. Последња реченица цитата тиче се упознавања одређених старословенских рукописа. Тиме се наглашава потреба да се са ученицима, у складу са њиховим могућностима, али и потребама, анализира текст писан на језику који је најстарији књижевни језик свих Словена.

У осмом разреду наставља се праћење континуитета у развоју, али и променама у језику. Посебно се посвећује пажња српском књижевном језику, на чију су промену и статус утицале многобројне историјске прилике и догађаји. Програм предвиђа следеће: „Српски језик међу другим словенским језицима. Развој српског књижевног језика: српкословенски, рускословенски, славеносрпски, Вукова реформа језика, писма и правописа, књижевни језик Срба од Вука до данас (основни подаци). Развој лексике српског језика (основни подаци).” (Наставни програм за осми разред основне школе 2007)

У осмом разреду ученик треба да, пратећи историјске промене, упозна период српског језика од прихватања старословенског језика и настанка српске редакције старословенског језика (српкословенског језика) до данашње језичке слике. У оквиру ове наставне целине, предвиђено је и праћење промене лексике српског језика.

Након упознавања са основним подацима у вези са историјским развојем свог језика, ученик ће и у средњој школи наставити да учи и размишља о историји српског језика. Тако се прегледом наставних програма за гимназију утврђује да је настава историје српског језика предвиђена за обраду у првом и другом разреду, те се примећује како су ученици четири године у континуитету посвећени овој наставној области (од седмог разреда основне школе, па завршно са другим разредом средње школе). У оквиру наставе српског језика у првој години гимназије предвиђено је да се ученици упознају са историјским развојем српског језика до деветнаестог века, а уз ову област ученик ће се упознати и са терминима стандардног, књижевног језика, као и са дијалектима српског језика: „Раслојавање језика. Језик, дијалект и социолект. Језичка норма и стандардизација. Књижевни језик. Књижевнојезичке варијанте. Функционални стилови. Нестандардни језички варијетети. Наречја српског језика (критеријуми, подела, називи, размештај, основне особине). Дијалекатска основица српског књижевног језика. Књижевни језици на српском језичком подручју до XIX века. (Повезати са наставом књижевности).” (Наставни програм за први разред гимназије 2007) Последња референца датог дела наставног програма за први разред гимназије врло је значајна јер се тиче наставног повезивања области језика са областима књижевности. Овде се упућује на јасну спрегу садржаја из историје језика и књижевних текстова који су, наставним програмом, предвиђени за први разред гимназије.

Наставни програм за други разред гимназије, када је реч о области историје језика, предвиђа следеће: „Почетак стандардизације књижевног језика и правописа код Срба и код Хрвата (прва половина XIX века). Развој српског књижевног језика у другој половини XIX века и у XX веку (повезивање са наставом књижевности). Основни принципи српске књижевне норме. Екавски и ијекавски изговор. Ћирилица и латиница. Књижевно-језичке варијанте.” (Наставни програм за други разред гимназије 2007) Тако запажамо да је област историје језика у средњој школи, у погледу дистрибуције садржаја по разредима, слична као и у основној школи. Реч је томе да би, након другог разреда гимназије, ученик требало да изгради прилично целовиту представу о развоју српског језика, о појмовима народни језик и књижевни језик, а најзад, повезаће то и са својим знањем о историји српског народа.

Предочене делове програма наставник преноси у своје оперативне планове рада и добрим планирањем ову област уводи у наставни процес одређујући, према броју часова, као и према процени ученика којима предаје, колико ће бити часова обраде и утврђивања. Ипак, часови историје језика нису једини часови у току којих се може пратити историјски развој српског језика и писмености, већ је наставник тај који треба да и друге наставне јединице из језика или из књижевности осмисли тако да ученицима укаже на одређене личности или феномене, промене и слично што је у вези са историјом српског језика. Тако се прегледом програма од петог до осмог разреда уочава читав низ захвалних наставних тема и наставних јединица које могу бити повод да се укаже на нешто што је у вези и са историјом језика. Ову чињеницу потпомаже и то што су многи књижевници, заступљени у програму за основну школу, често имали врло значајну улогу у развоју српске писмености.

Настава граматике и правописа треба да, уз књижевност, буде стална прилика да се примери из савременог језика осветле и кроз указивање на историјске предлошке. То би требало чинити због више разлога. Најпре, још од петог разреда могао би се, ненаметљиво, отворати дискурс посвећен историји српског језика, а ова контекстуализација учинила би јаснијим и појаве из савременог језика. На пример, приликом говора о подели именица према значењу, било би функционално, али и занимљиво за ученике, указивање на то да постоје именице које су недавно ушле у српски језик (нпр. журка, макароне и сл.), док се, насупрот њима, могу навести старе словенске именице (нпр. вода, земља, рука). Како се ово може чинити са било којом врстом речи, намеће се став да настава граматике може да буде освежена навођењем примера из историје језика. Сличан статус свакако имају и фонетика, синтакса и друге области. Поређењем данашње ситуације са некадашњим језичким стањем у свести ученика будила би се помисао о трајању језика, законитостима по којима функционише (нпр. да се и речи из страних језика деклинирају према српској деклинацији и сл.).

Прегледом образовних стандарда, уочава се да је област историје језика уврштена у основни ниво. То значи да би сваки ученик требало да је познаје, па је и наставник у обавези да програм адекватно и посвећено прилагоди непосредној настави и конкретном ученику.

3. Уџбеници

За потребе овога рада неизоставно је разматрање уџбеничке литературе која се користи у нашим школама и која представља примарни извор сазнања за ученике. Наставников рад је несумњиво основа добре наставне праксе, јер његово ангажовање на плану доброг планирања часова, мотивације и припреме ученика, као и метода које користи на часу, доприноси да ученик постане активни актер часа, а не пуки прималац информација. У претходних десетак година појавио се код нас већи број издавача уџбеника, те је наставнику, као непосредном извршиоцу наставне праксе, дата могућност да сам врши одабир уџбеничке литературе. У атмосфери конкурентности издавачи уџбеника труде се да оформе уџбеничке комплете који ће бити од велике користи, како за ученике, тако и за наставнике. Када је реч о уџбеницима за наставу српског језика, примећује се да код нас тренутно постоји око седам издавача и да је сваки издавач у комплекту уџбеника за српски језик предвидео читанку, граматику, као и радну свеску. Рекли бисмо да је већина тих уџбеника углавном брижљиво урађена, али и да постоје (некада и термилошке) разлике, у смислу граматичких подела и сл. За наше потребе, дакле за сагледавање области историје српског језика, размотрићемо уџбенике двају издавача – Завода за уџбенике и Клета и покушаћемо да уочимо у којој мери доносе податке из историје српског језика и на који начин, условно речено, комуницирају са ученицима. Биће размотрени уџбеници за седми и осми разред основне, као и за први и други разред средње школе.

Чини се да данас, у време компјутеризације, није лако написати уџбеник који би кореспондирао са склоностима и интересовањима савременог ученика, јер лака доступност информација често је оно што младе читаоце води од књиге, а не ка њој. У том смислу, чини нам се да су аутори уџбеника које ћемо овде разматрати имали слуха и за овај проблем. У *Српском језику и језичкој култури* др Александра Милановића садржаји су дати врло концизно и јасно. Аутор Завода за уџбенике потрудио се и да језик уџбеника буде разумљив и пријемчив за младог читаоца. Значајно је и то што је уџбеник делимично радног карактера, па захтева наглашено активног читаоца. Када је реч о садржајима из историје српског језика, овој области је посвећена пуна пажња уз потпуно поштовање званичног наставног програма. Кроз текст др Милановић ученика постепено упознаје са историјским развојем српског језика, ненаметљиво уводећи термине, а узгред поставља и питања на која ученик треба да одговори како би и сам дошао до корисних закључака. У графички јасно истакнутој целини Занимљиво наводе се примери речи које су кроз време промениле значење и сл., а такође се

све речено поткрепљује и богатим примерима рукописа, табеларним приказом словенских писама и др. Тиме се помаже, не само ученику, него и наставнику, јер ће тако наставник имати већ дате примере текстова, а и сам ће бити мотивисан и усмерен ка потрази нових. Оно што би, чини нам се, могло да олакша учениково коришћење овог уџбеника јесте боља графичка организација текста који је, у овом случају, подељен хоризонтално, па се тако чини да текста „има много”, а илустрација мало. Овде се могла наћи нека од ликовних представа Тирила и Методија, мапа која показује сеобе Словена и сл. Ипак, посебна вредност овог уџбеника почива и на чињеници да се кроз целу књигу аутор осврће на историјску позадину речи, па и онда када говори о савременом језику. Тако, на пример, говорећи о подврстама именица, у целини Занимљиво, аутор се осврће на властита српска имена, наводећи примере неких старих имена, а при том тражи од ученика да препозна она која су и данас присутна.

Кроз занимљив приступ овој области др Весна Ломпар, ауторка уџбеника за седми разред издавачке куће Клет, покушава да младом читаоцу приближи појаве и промене у историји српског језика. Ученик се у ову област уводи на шалјив начин, кроз форму стрипа чији су јунаци Тирило и Методије, а затим кроз јасан и разумљив текст, као и мноштво мапа, цртежа, слика и табела бива упућен на живот у словенској прапостојбини, сеобе словенских племена, као и на настанак старословенског језика. И у овом уџбенику се кроз целину Занимљивости дају додатна појашњења и интересантни подаци, што свакако потпомаже тежњу да се у ученичком искуству догађаји и личности о којима се говори учине живописнијим. Такође, наводе се и одређени делови текстова, тј. сачуваних рукописа уз појашњења, тумачење речи и др. Оно што, чини нам се, овај уџбеник може да побољша (а сугестија се може односити и на претходно описани уџбеник) било би свакако да дати (старословенски) текстови буду дужи и да избор текстова буде такав да више заинтересује младог читаоца.

Погледом на уџбенике за осми разред, где је ауторка Клетовог уџбеника такође др Весна Ломпар, а ауторка уџбеника Завода за уџбенике др Душка Кликовац, запажамо сличну концепцију у представљању садржаја. Др Ломпар на занимљив начин представља сличности и разлике између словенских језика, уз добре примере упућује и на дијалекатску разуђеност српског језичког подручја, а историјски развој књижевног језика представља текстовима који су разумљиви и сажети, испуњени кључним информацијама. У делу предвиђеном за занимљивости обе ауторке упућују на шири културолошки аспект ове области, упућујући на приватни живот људи из времена о коме се говори и сл. Оно што би требало да буде значајнији део уџбеника Завода за уџбенике јесу ликовни детаљи који би текст учиниле мање монотоним и за ученике занимљивијим и афирмативнијим, а такође би текст требало у одређеној мери поједноставити како би за ученика био разумљивији. Опет, овај уџбеник може бити добра основа за заједнички рад на часу, где би наставник појашњавао оно што је ученицима углавном непознато. Када ауторка каже да је Јернеј Копитар био „чиновник бечке Дворске библиотеке и цензор словенских књига у Аустрији” или да је био „понесен духом

немачког романтизма”, тада се ученицима може објаснити значење речи цензор или им се може рећи нешто о романтизму у Европи, али и код нас, што је опет, повољна прилика за повезивање са садржајима из књижевности.

Занимљив је податак да у поменутиим уџбеницима углавном нема портрета значајних личности. Данас није тешко доћи до слике Вука Караџића, Ђуре Даничића и других личности, а сматрамо да то није сувишан сегмент страница уџбеника за основну школу. Тиме се, најзад, значајно може употпунити целина о којој је реч.

Сходно узрасту, уџбеници за средњу школу својим изразом и стилем више теже научности и проширивању знања. Уџбеник *Граматика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе* др Живојина Станојчића и др Љубомира Поповића отвара се говором о историји српског језика. Овај део граматике даје незнатно више информација у односу на уџбенике за основну школу. Поменуто је више писаца одређеног времена, а шире је осветљен и културно-историјски контекст времена све до половине двадесетог века. У уџбенику је описано шире језичко стање јужнословенског подручја, а једна целина посвећена је и језику дубровачке књижевности и књижевном језику у Босни до деветнаестог века. Како уџбеник проткива научни дискурс, коришћењем ове граматике, наставник бива у позицији да прилично посвећено приступа наставним садржајима како би оно што уџбеник саопштава приближио ученицима. Ипак, други уџбеник за средњу школу, тачније уџбеници за први и други разред средње школе ауторке др Весне Ломпар (издавачка кућа Клет) јасније кореспондирају са младим читаоцем и на пријемчивији начин му преносе предвиђени садржај у вези са историјским развојем српског језика. Садржаји су употпуњени примерима текстова писаним на одређеном књижевном језику, као и многим референцама којима се упућује на значење речи, њихово порекло и употребу.

Уџбеничка литература требало би да омогући да се ученик самостално припрема за час, односно да оно што наставник предаје буде јасно предочено и у конкретном уџбенику. Сматрамо да историји српског језика у уџбеницима треба да буде посвећен значајан, ако не и доминантан део, и да се она, уз садржајан и квалитетан текст мора употпунити и богатим ликовним детаљима који ће указати на дух времена које илуструју.

4. Истраживање

Претходно разматрање проблема заступљености историје српског језика у наставном проучавању и школском учењу, потпомогнуто и прегледом уџбеничке литературе, свакако ће најбоље бити допуњено и осветљено сагледавањем самог ученичког знања, као и учинка ученика приликом тестирања из ове области. У таквој намери да се сагледа колико наши основци и средњошколци познају историју српског језика и у којој мери настава има свој учинак, саставили смо тест који је обухватио наставно градиво из историје српског језика у осмом разреду.

Истоветан тест решавала су два одељења осмог разреда Основне школе „Лазар Саватић” из Београда (педесет пет ученика), као и два одељења првог разреда београдске Девете гимназије „Михаило Петровић Алас” (такође педесет пет ученика). Тест садржи двадесет и четири задатка различитог типа и обухвата део области историје српског језика који се тиче развоја књижевног језика од српске редакције старословенског језика (од дванаестог века), обухватајући и језичку реформу Вука Стефановића Караџића, као и најближе промене до деведесетих година двадесетог века. Задаци су тежили да обухвате грађу коју нуди уџбеничка литература доступна ученицима који су тестирани, али су консултовани и уџбеници других издавача. Такође, састављач теста водио се намером да се дата питања односе на кључне податке из области историје језика како би се увидело какви (могући) проблеми постоје у наставном процесу или које су евентуалне потешкоће на које ученици наилазе, а такође и да бисмо увидели постоје ли некакве недоследности или мањкавости у самим програмима и уџбеницима.

Први задатак односио се на познавање књижевних језика који су били у употреби од дванаестог века, па до победе Вукове језичке реформе. У задатку је требало успоставити хронолошки низ ових језика. Ученици основне школе тачно су одговорили у великом броју (89% тачних и 11% нетачних одговора), док су ученици гимназије одговорили тако да је било 38,18% тачних и 61,82% нетачних одговора. Није било ученика који нису одговорили на ово питање, а главна грешка код ученика који су дали погрешан одговор тиче се несигурности у вези са тим када је био у употреби српскословенски, а када славеносрпски језик.

У другом задатку захтевало се да ученик најпре прочита одломак једног текста преузетог са интернета, текста који открива кључне податке у вези са *Мирослављевим јеванђељем*, и да препозна о ком тексту је реч; затим да допише у ком веку је настао овај рукопис, као и језик којим је овај рукопис писан. Овде су одговори били различити, а како је задатак садржао три захтева, грешке су биле разнолике. Ученици основне школе у већем броју дали су тачне одговоре (редом, по захтевима: назив рукописа 92,72%; век у коме је рукопис настао 85,45%; језик на коме је рукопис написан 94,54%). Већи број ученика средње школе није у целости тачно урадио овај задатак. Шест ученика није одговорило на овај задатак (дакле, њих 10,90%), а само је 20% у целости тачно одговорило. Ученици најчешће нису знали у ком веку је настао рукопис или којим језиком је писан. Како је *Мирослављево јеванђеље* драгоцен споменик српске и словенске културе требало би наглашавати ученицима колико је и због чега је битан, а пошто се рукопис неколико пута годишње износи пред очи јавности, тј. посетилаца, наставник може да организује одлазак у Народни музеј и слично. Наравно, свакако ће и једна од фотографија рукописа, доступна у електронским базама, бити довољна да ученици спознају, најпре лепоту, а затим и вредност овог дела. Најзад, познавање основних података у вези са *Мирослављевим јеванђељем* требало би да је део опште културе појединца.

У трећем задатку требало је да ученик зна којим језиком је писао Свети Сава, што, признаћемо, опет улази у ред података који сежу у ученичку (и не

само ученичку) општу культуру. Овде је велики број ученика тачно одговорио на захтеве. Тако је 78,18 тачних одговора код основаца, а 76,36% код средњошколаца. Верујемо да оваквим резултатом треба бити задовољан, а такође је, у вези са овим задатком било значајно и то што се ученицима о делу Светог Саве не говори само у оквиру наставе историје српског језика, већ и у оквиру књижевности, историје и сл.

Четврти задатак показатељ је да су неки од кључних података, значајних за базично разумевање историјских токова српског књижевног језика, у великој мери јасни и утемељени у знању испитаних ученика. Требало је да ученик одреди на који је начин настао српскословенски језик, тј. да зна да је реч о српској редакцији старословенског језика. Тачних одговора је код основаца незнатно више (92,85% ученици основне школе и 85,45% ученици гимназије).

Пети, шести и седми задатак такође се односе на епоху у којој је српскословенски језик у употреби као књижевни језик. Тако велики број основаца и средњошколаца тачно препознаје наведеног аутора (Саву Мркаља) као неког ко није писао српскословенским језиком (основна школа – 65,45%, средња школа – 80%). Ипак, приметно је да знатан проценат основаца није био сигуран, а одређен број њих (10,90%) није ни одговорио на задатак, што је опомена да делу Саве Мркаља и истицању његове личности треба посветити више пажње. Међутим, ученици су (у шестом и седмом задатку) изузетно добро показали своје знање о аутору и називу најзначајнијег правног списка из четрнаестог века *Душановог законика* (основна школа 89,09%, средња школа 87,27%), али је зато знатно мање њих знало за *Повељу Кулина бана* (36,36% основна, а 63,62% средња школа). Уместо тога, најчешћи одговори били су (опет) *Мирослављево јеванђеље* или *Душанов законик*, а неколико ученика наводило је и дела Светог Саве (*Студенички типик* и др.).

Наредни низ задатака, према хронолошком следу, бавио се рускословенском епохом. У осмом задатку је значајан број основаца (83,63%) и средњошколаца (74,54%) тачно одговорио на питање о томе који је књижевни језик половином осамнаестог века потиснуо српскословенски језик, док је у деветом задатку око половина и једних и других (65,45% основаца и 58,18% гимназијалаца) тачно препознала Јована Рајића као писца рускословенске епохе. Велики број основаца (89,09%) препознао је Захарија Орфелина као писца биографије Петра Великог, док средњошколци (око 30%) нису одговорили на овај задатак, а њих 36,36% зна тачан одговор. Свакако да су средњошколци делимично заборавили оно о чему су учили у претходном разреду, али ће, свакако, своје знање обновити у другом разреду, када ће се и на часовима (историје) језика, као и на часовима књижевности, говорити о Орфелину. С друге стране, велики број и једних и других препознаје, у једанаестом задатку, Орфелина као аутора чувеног *Славеносрпског магазина* (89,09% основна школа и 74,54% средња школа).

Тринаести задатак захтевао је од ученика да препознају аутора дела *Писмо Хараламтију* и велики број њих, и основаца, и гимназијалаца, тачно је одговорио (69,09% и једних и других), док је 30,91% њих одговорило нетачно. Осим

аутора дела Доситеја Обрадовића, као одговори ометачи, понуђени су Јернеј Копитар, Бранко Радичевић и Вук Караџић, па је већина оних који су грешили заокружила слово испред Вука Караџића, што има везе, рекли бисмо, са праћењем континуитета теста и уочавањем тога да су на реду задаци који се тичу Вукове језичке реформе.

Четрнаести задатак односио се на познавање података у вези са Вуковим речницима, па су ученици добили одломак једне одреднице из *Српског рјечника* на основу које је требало да препознају о којој Вуковој књизи је реч. Такође, требало је да напишу године издања ових дела, као и имена Вукових сарадника при изради првог и другог издања. Сагледавањем одговора, запазили смо да већина ученика основне школе врло добро одговара на овај задатак (70,90%), док је врло мали број средњошколаца дао тачан одговор у целости (30,91%). Тако 80% основаца препознаје о ком Вуковом делу је реч, нешто мање (70,90%) зна године издања првог и другог издања *Српског рјечника*, док њих 80% зна ко су били Вукови сарадници. Код средњошколаца је и на плану сагледавања појединачних захтева у оквиру задатка мали број оних који тачно одговарају, а већина од њих није ни урадила задатак (око 60%). Наравно, чињеница је да су се основци у току текуће школске године подробно бавили сагледавањем Вуковог рада и упознавањем са његовим делима. Ипак, средњошколци би, сматрамо, требало да у већој мери препознају бар то о ком делу је реч, нарочито што структура датог одломка јасно одговара речнику.

Наредни задаци доносили су пред ученике вишеструки избор одговора, а тицали су се Вукове језичке реформе. У петнаестом задатку требало је заокружити слова испред тачних тврдњи. Овде су опет ученици основне школе у већем броју тачно одговорили (78,18%), док су средњошколци били знатно слабији (21,82%). Ученици углавном нису знали да је 1868. године у Србији озваничена Вукова ћирилица или су сматрали тачном тврдњу да је друго издање *Српског рјечника* имало око двадесет шест хиљада речи. Ипак, шеснаести задатак, који се тицао неких од кључних година у вези са Вуковом реформом, и где су основци такође добро одговорили (77,28%), показао је да се у знању гимназијалаца ове значајне чињенице нису утемељиле у битној мери. То свакако треба да преиспита и праксу основне школе и наставу историје језика у седмом и осмом разреду, а ово у великој мери потврђује и седамнаести задатак (тачних одговора код основаца – 92,85%; код средњошколаца – 5,45%). Овде је велики број нетачних одговора био у вези са тврдњом: „Вук је за основу српског књижевног језика узео шумедијско-војвођански и косовско-ресавски дијалекат”, коју је знатан број ученика сматрао тачном.

У осамнаестом задатку од ученика се тражило да допуне одломак једног текста из *Политикиног Забавника*. Задатак је проверио да ли ученици знају из ког писма је Вук, за потребе своје реформисане азбуке, преузео глас Ј. Већина основаца (92,72%) тачно је одговорила да је реч о латиници, док је тачних одговора средњошколаца у скромних 30,91%. Средњошколци су често писали да је реч о старословенском писму.

Чињеница да је велики број ученика на обе стране (и у основној и у средњој школи) тачно одговорио на захтев двадесетог задатка врло је утешна. Реч је о задатку који је предвидео да ученик повеже имена аутора са делима која су ти аутори објавили 1847. године. Скоро сви основци одговорили су тачно (92,85%), док је код гимназијалаца такође велики број тачних одговора (85,45), те можемо да закључимо да су и једни и други добро знали податке који свакако јесу кључни за Вуков рад, а реч је чињеницама које би требало да су и део опште културе сваког појединца коме је српски језик матерњи.

Тест је, као што је већ наглашено, тежио да осветли што више кључних чињеница у вези са историјским развојем српског језика (након дванаестог века). Међутим, у њему се нашао и задатак којим смо хтели да проверимо нешто што сматрамо наизглед запостављеним у школској (а можда и универзитетској) пракси. Реч је о томе колико наши ученици (а и сви остали) знају како су изгледале личности које су својим радом допринеле да се наша култура и језик унапреде и да наука (овде наука о језику), у не тако добрим условима деветнаестог века, добије битнији замах. У двадесетом задатку ученик је требало да препозна личност са слике (Ђуру Даничића). Други понуђени одговори били су Петар Петровић Његош, Бранко Радичевић и Вук Караџић. Наравно, овде је ученик могао и да (ако се понадамо да већина зна како је изгледао Вук) сузи избор, али су резултати, чини нам се, ипак симптоматични. Само је 14,55% основаца и 15,45% испитаних средњошколаца дало тачан одговор, док је већина њих погрешила. Ако уз ове податке узмемо у обзир и чињеницу да су многи од њих „погађали” о коме је реч или су, можда, на основу познавања портрета осталих понуђених личности, могли да претпоставе да је на слици Ђуро Даничић, закључујемо да је врло вероватно да нико од њих (или бар знатна већина) не зна како је изгледао овај значајни научник.¹ Уколико прихватимо идеју да је битно да знамо како су нам изгледали значајни људи, онда ћемо се свакако окренути школској пракси и изрећи препоруку да се и томе аспекту у раду са ученицима мора посветити више пажње. То ће свакако унапредити културу младог појединца.

У наредном задатку велики број ученика показао је да зна да је значајни догађај из 1850. године (догађај у вези са реформом српског књижевног језика) Књижевни договор у Бечу (92,72% основна школа и 76,36% средња школа).

Следећи низ задатака односио се на стање у српском језику након Вукове реформе. Тако 80% основаца и 20% средњошколаца зна да је књижевни језик у Србији од 1918. до 1991. године српскохрватски језик (двадесет други задатак).

¹ Највећи број ученика, када је реч о овом задатку, сматра да је на слици Бранко Радичевић, а мањи број је заокружио слово испред П. П. Његоша, што сведочи, а то сматрамо веома добрим, да већина њих зна како су изгледали Његош и Вук. Основци дела Бранка Радичевића обрађују једино у петом разреду, и то само одломак поеме *Ђачки растанак*, па им због тога овај песник и није познат у значајној мери, иако би га требало значајније поменути, како на часовима историје језика у осмом разреду, тако и на часовима књижевности када се помињу представници романтизма у српској књижевности. Средњошколци Бранкова дела читају тек у другом разреду и, верујемо, тада ће повезати лик и име нашег великог песника.

У двадесет трећем задатку, где је требало да се подвуку речи српског књижевног језика, ученици у већој мери греше јер велики број њих не подвлачи речи јекавског изговора (у потпуности је тачно одговорило 21,82% основаца и 41,81% средњошколаца). Средњошколци, у скромној предности, чешће су подвлачили и књижевне јекавске облике. Запажа се да је неопходно чешће говорити о томе да српски књижевни језик чине два изговора и да су књижевни облици присутни на обе стране.

Последњи задатак захтевао је да ученик допуни тврдње које се тичу данашњег језичког стања (назив књижевног језика, изговори и званично писмо). Овде је тачно одговорило 85,45% основаца и 58,19% средњошколаца. Најчешћи погрешни одговори били су приликом писања изговора, јер су ученици мешали називе изговора и дијалеката, па су писали шумадијско-војвођански и источно-херцеговачки уместо екавски и ијекавски. Како је недвосмислено реч о нечему што би требало да је део опште културе појединца, свакако није непримерено очекивање бољих резултата овог задатка.

Требало је да овакав тест утврди колико ученици осмог разреда познају градиво из историје српског језика са дистанце од неколико месеци, али и колико се дојучерашњи осмаци, сада у руху ученика првог разреда гимназије, присећају података битних за историјски развој свог матерњег језика. Сматрамо да је овакав поступак био погодан јер се увидело чему више треба посветити пажњу, а шта је то што се профилисало као битно, те је остало упамћено и постало део трајнијег знања.

5. Закључак

Након приступа задатом проблему из више аналитичких углова, добија се, чини нам се, у некој мери јаснија слика о статусу историје српског језика у основној школи и гимназији. Исто тако, кроз сагледавање ученичког знања, дошло се и до закључака о томе шта је научено, а шта се у мањој мери запамтило на часовима историје језика. Опет, наши наставни програми предвиђају да се овој области приступи у седмом разреду што се, с једне стране, може видети као добро, јер ученик у шестом разреду на часовима историје сазнаје о историјским околностима, које су битне и за књижевни језик Срба, али постоји питање и да ли би онда баш у шестом разреду требало говорити, ако имамо у виду међупредметне компетенције, о променама у језику, пошто се и то свакако помиње на часовима историје. Овде би последњу реч требало свакако да дају проучаваоци историје језика, али и методичари. Исто тако, поставља се и питање колико ученик основне школе треба да зна о овој области, а какво треба да буде знање ученика средње школе, јер се запажа да су садржаји програма прилично уједначени, а да је свакако средњошколцима лакше да разумеју одређене појаве и да их сагледају у ширем контексту.

Решење оваквих дилема треба тражити у програмима, делом у уџбеницима, а прилично и у школској пракси. Ако прати стандарде постигнућа за други циклус основног образовања, наставник би у основној школи требало (када је реч о овој области) првенствено да се води стандардом СЈ.1.3.17. *Разликује појмове књижевног и народног језика; зна основне податке о развоју књижевног језика код Срба (од почетка до данас)*. Ипак, увек ће се поставити питање шта све подразумева атрибут *осново*. Приликом сагледавања уџбеника, рекли смо да је и у основној, као и у средњој школи, података у сличној мери (незнатно више у средњој школи). Зато је потребно подробније сагледати овај проблем и темељније приступити историји језика у школама. Потребно је да ученик основне школе не буде сувише преокупиран подацима, јер и наше испитивање показује да су основцима одређене појаве недовољно јасне, а да је потребно да средњошколац научи више, јер је и раније, у основној школи, учио о овој области.

Иако су ученици основне школе у одређеној мери боље урадили тест, сигурно је да ће ученици гимназије у другом разреду врло лако обновити и допунити оно што су учили у осмом разреду, и да ће лако наставити историјско проучавање језика започето у првом разреду средње школе. Тамо где су и једни и други у великом броју тачно одговорили, запажамо да треба тражити кључне појмове, а оно за шта сматрамо да је битно, а не зна се довољно, треба унапредити кроз непосредну наставу. Потребно је да наставник и сам схвати битност ове области, да је не поставља, у односу на друге садржаје из језика, као ефемерну, већ да стално користи прилику да током обраде осталих садржаја (и из књижевности, као и из језика) подсећа на историјску путању неке речи, да, говорећи о неком књижевнику или делу, уведе, када је то смислено, некакав дискурс у вези са историјом језика. Исто тако се ни самој настави историје језика у школи не сме приступати као нечему што се учи зарад пуког репродуковања садржаја, већ кроз осветљавање културолошког контекста те области. Кроз примере текстова, добрим садржајима и материјалима треба увести ученика у сагледавање значаја одређених појава и личности. Верујемо да ће тада и сама настава историје српског језика у ученичком доживљају деловати интересантно и подстицајно.

Овакво истраживање тежило је да, чини нам се, један донекле запостављени део наставног програма, истакне као врло битан и врло плодан за наставно проучавање. Како је близак настави историје, делом и географије, верске наставе и др., требало би да за наставника српског језика постане подстицајан домен рада, преко кога би се и ученик приближио, не само знању једне области и једног предмета, већ и ширим културним обрасцима и целоживотном учењу.

ЛИТЕРАТУРА

Брборић 2011: Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Кликовац 2011: Душка Кликовац, *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Ломпар 2010: Весна Ломпар, *Граматика 7, Српски језик за седми разред основне школе*, Београд: Klett.

Ломпар 2011: Весна Ломпар, *Граматика 8, Српски језик за осми разред основне школе*, Београд: Klett.

Ломпар 2012: Весна Ломпар, *Граматика, уџбеник за први разред гимназија и средњих стручних школа*, Београд: Klett.

Ломпар 2013: Весна Ломпар, *Граматика, уџбеник за други разред гимназија и средњих стручних школа*, Београд: Klett.

Милановић 2009: Александар Милановић, *Српски језик и језичка култура за 7. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Наставни програм за осми разред основне школе 2007: Београд: „Сл. гласник РС – Просветни гласник”, бр. 6/2007.

Наставни програм за први разред гимназије 2007: Београд: „Сл. гласник РС – Просветни гласник”, бр. 6/2007.

Наставни програм за седми разред гимназије 2007: Београд: „Сл. гласник РС – Просветни гласник”, бр. 6/2007.

Наставни програм за седми разред основне школе 2007: Београд: „Сл. гласник РС – Просветни гласник”, бр. 6/2007.

Николић 1988: Милија Николић, *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.

Станојчић 2004: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Željko S. Tešić

THE HISTORY OF THE SERBIAN LANGUAGE IN CURRICULAR EXAMINATION

Summary

In the work, it is about the curricular examination of the Serbian language history. The author analyses the curriculum of a primary school or a gymnasium and observes to what extent and in which grades certain contents from the history of Serbian have been included. He also makes a hint to the course books used in the primary schools and gymnasiums. A special part of the work is the analysis of the examination done by the author during the testing of the eight-grade students of the primary school and the first grade of the high school. On the chosen specimen, it has been shown how much the students understand the historical development of their language.

Key words: the history of the Serbian language, lectures, course books, examination, primary school, gymnasium.